

STUDII

*RESTAURATIO IUSTINIANUS. DESPRE
REFORMA DEZMOȘTENIRII ÎN DREPTUL
SUCCESORAL ROMÂN*

DOI: 10.24193/SUBBIur.65(2020).4.19
Data publicării online: 16.03.2021

Anthony MURPHY*

Rezumat: Antiteza dintre libertatea testamentară și solidaritatea familială este una din provocările redutabile ale materiei dreptului succesoral. Studiul de față abordează exclusiv tradiția continentală, unde eforturile de a depăși deosebirile dintre cele două idealuri tind să urmeze două modele principale. Unele legislații mențin modelul roman în care testatorul poate înlătura rezerva succesorală în cazurile strict prevăzute de lege, în timp ce altele preferă paradigma napoleoniană care îl privează pe defunct de această putere. Dreptul succesoral român a cunoscut ambele concepții, cel dintâi dominând perioada medievală și modernă, iar cel din urmă fiind introdus abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu transplantul juridic al Codului Napoleon. Prezentul studiu arată că anumite schimbări introduse în Codul civil din 2009, mai exact recunoașterea puterii defunctului de a înlătura efectele nedemnității și reglementarea expresă a dezmoștenirii, prefigurează restaurarea modelului roman.

Cuvinte cheie: dezmoștenire, nedemnităte succesorală, rezervă, moștenire necesară, moștenitor nedemn.

---

* Doctorand în drept la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și tânăr afiliat NOUS – *Network for Constitutional Economics and Social Philosophy*, anthony.murphy@ubbcluj.ro.

RESTAURATIO IUSTINIANUS. ON THE
REFORM OF DISINHERITANCE IN THE
ROMANIAN SUCCESSION LAW

Abstract: The struggle between testamentary freedom and family protection is one of the enduring challenges in the field of succession law. This paper is exclusively concerned with the Civilian tradition, where efforts to bridge the gap between said ideals generally follow two main models. Some legal systems maintain the Roman model of allowing the testator or testatrix to lift the forced heirship in cases strictly provided by the law, whilst others prefer the Napoleonic paradigm of depriving the deceased of said power. Romanian succession law has experienced both models, with the former dominating the medieval and early modern law and the latter only introduced in the second half of the 19th century, with the legal transplant of the *Code Napoléon*. The present study argues that certain changes introduced in the Civil Code of 2009, specifically empowering the decedent to lift the effects of unworthiness and explicitly regulating the regime of disinheritance, foreshadow a return to the Roman paradigm.

Keywords: disinheritance, unworthiness to inherit, hereditary reserve, forced heirship, unworthy heir.

Cuprins

I.	Introducere.....	655
II.	Concepția romană	657
A.	Dreptul roman	657
B.	Vechiul drept românesc	659
C.	Vechiul drept francez	660
III.	Concepția napoleoniană	661
IV.	Concepția postnapoleoniană.....	666
V.	Restaurația lui Iustinian. Concepția neolatină.....	668
VI.	Concluzii	671

I. Introducere

Dezmoștenirea este clauza testamentară prin care se dispune excluderea de la succesiune a moștenitorului cu chemare legală¹ – iată o aserțiune în general valabilă pentru toate legislațiile aparținând familiei juridice romano-germanice. Punctul de divergență îl descoperim în modul în care legea caută să stabilească un echilibru între *voința liberală* a autorului moștenirii, pe care se bazează instituția dezmoștenirii, și *nevoia protejării familiei sale*, exprimată adeseori printr-o instituție denumită *legitimă* sau *rezervă*. În funcție de învingătorul conflictului dintre individualismul libertății de dispoziție și colectivismul solidarității familiale, tradiția dreptului continental oferă în principal două soluții:

---

¹ M. Eliescu, *Curs de succesiuni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 278; Fr. Deak, R. Popescu, *Tratat de drept succesoral*, vol. II – *Moștenirea testamentară*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 185, nr. 177.

(a) modelul roman, desăvârșit prin Novella 115 din timpul împăratului Iustinian, constând într-o *exheredatio* care stinge *portia legitima* în cazurile expres și limitativ prevăzute de lege², condiționând datoria de afecțiune a defunctului de conduita rezervatarului;

(b) modelul napoleonian, purtând amprenta ideologică a Revoluției Franceze și desăvârșit de Codul Napoleon (1804), care suprimă consacarea legală a dezmoștenirii și conferă caracter absolut prezumției pe care se fundamentează rezerva ereditară.

În cea dintâi concepție, nedemnităea succesorală și dezmoștenirea formează un dualism: *indignitas* are o fundamentare subiectivă, constând într-o prezumție legală a voinței defunctului de a-l exclude de la succesiune pe nedemn. În cea din urmă concepție, nedemnităea a primit o fundamentare obiectivă, constând în rațiuni de ordine publică. Ambele perspective se regăsesc în evoluția dreptului succesoral român: cea romană domină vechiul drept românesc, în timp ce modelul napoleonian îi succede sub imperiul Codului civil din 1864.

Zorii secolului al XXI-lea marchează, în schimb, metamorfoza concepției napoleoniene într-una *postnapoleoniană*: reformele succesoriale din Franța și Italia au recunoscut testatorului puterea de a înlătura efectele nedemnității. În România, Codul civil din 2009 a introdus aceeași reformă, însă a făcut un pas în plus: reglementarea expresă a dezmoștenirii. Acestea constituie premisele necesare unei restaurații a concepției romane, însă nu sunt suficiente. Prezentul studiu își propune să scoată în evidență pașii care

---

² În taxonomia sistemelor de dezmoștenire este amintit și modelul roman rudimentar constând într-o „dezmoștenire formală, exprimată astfel și privând de legitimă (dreptul roman primitiv), sau una exprimată și care lasă un lucru simbolic (dreptul basc)” (R.I. Martínez, *Tratado de Derecho de Sucesiones*, La Ley, Madrid, 2013, p. 1210). Acest sistem nu este la fel de răspândit și nu prezintă interes pentru dreptul nostru.

au mai rămas de parcurs pentru refacerea dualismului nedemnitate-dezmoștenire. Astfel, în secțiunile următoare vom aborda concepțiile (II) romană, (III) napoleoniană, respectiv (IV) postnapoleoniană, precum și (V) perspectivele de reformă în materia dezmoștenirii în dreptul român.

II. Concepția romană

Dualismul nedemnitate-dezmoștenire a apărut în (A) dreptul roman, de unde a fost mai târziu receptat în (B) vechiul drept românesc și (C) francez.

A. Dreptul roman

Evoluția problemei începe, așa cum se întâmplă cu cele mai multe din instituțiile dreptului succesoral român, în dreptul roman. La început, testatorul își putea manifesta ultima voință doar cu concursul adunării curiate, sub forma testamentului *calatis comitiis*.³ Legea Celor XII Table îi recunoaște, ulterior, libertate de voință prin reducerea rolului adunării, care devine un simplu martor colectiv.⁴ Sub imperiul legii amintite, dezmoștenirea este expresia puterii de viață și de moarte recunoscute lui *pater familias*, sens în care o putea dispune fără justificări.⁵ Cele dintâi îngrădiri erau de ordin

---

³ C.S. Tomulescu, *Drept privat roman*, Tipografia Universității din București, 1975, p. 203, nr. 308.

⁴ *Ibidem*.

⁵ J.B. Furgole, *Traité des testaments, codiciles, donations à cause de mort, et autres dispositions de dernière volonté*, t. 2, L. Cellot, Paris, 1779, p. 616.

formal⁶, introduse pe cale pretoriană:⁷ fiii nu puteau fi trecuți sub tăcere (*i.e. praeterire*), ci trebuiau să fie ori instituți, ori exheredați.⁸

Îngrădirea substanțială a libertății testamentare s-a produs abia spre sfârșitul republicii, în contextul eroziunii autorității lui *pater familias*.⁹ Confruntat cu proliferarea dezmoștenirilor¹⁰, tribunalul centumvirilor s-a folosit de două prezumții – datoria morală a părintelui față de copii, denumită *officium pietatis*¹¹, respectiv ficțiunea lipsei de discernământ a testatorului¹² – pentru a desființa testamentul: astfel s-a născut acțiunea *querela inofficiosi testamenti*.¹³ Pentru a evita un abuz în sens invers, prin proliferarea acestor acțiuni, datoria de afecțiune a evoluat în *quarta legitima*, o rezervă în sensul de *pars bonorum*, având cuantumul de un sfert din moștenire.¹⁴

Forma desăvârșită a concepției romane în materia dezmoștenirii a fost atinsă abia în epoca postclasică, sub împăratul Iustinian. Prin Novella 115, acesta aduce o ultimă îngrădire de ordin substanțial în materia exheredării prin reglementarea limitativă a cazurilor care pot fi invocate pentru a dispune îndepărtarea de la moștenire.¹⁵ Cu șase ani în urmă, în anul 536, tot Iustinian

---

⁶ J-P. Lévy, A. Castaldo, *Histoire du droit civil*, Dalloz, Paris, 2002, p. 1229.

⁷ C.S. Tomulescu, op.cit., p. 213, nr. 330.

⁸ *Ibidem*.

⁹ E. Molcuț, *Drept privat roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2011, p. 158, nr. 148.

¹⁰ J. Domat, *The Civil Law in its Natural Order*, vol. II, Little, Brown & Co., Boston, 1861, p. 437, nr. 3340.

¹¹ I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, *Drept civil român*, vol. III, SOCEC, București, 1948, p. 685, nr. 1671.

¹² J. Domat, op.cit., p. 437, nr. 3343.

¹³ E. Molcuț, op.cit., p. 159, n. 148.

¹⁴ I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, op.cit., p. 685, nr. 1671.

¹⁵ J. Domat, op.cit., p. 437, nr. 3340; J-P. Lévy, A. Castaldo, op.cit., p. 1231.

actualiza *portia legitima* în Novella 18, măbind cota la o treime din moștenire, respectiv jumătate atunci când copiii sunt în număr mai mare de patru.¹⁶

Capitolul III din Novella 115 a interzis praeterirea descendenților, cu două excepții: fie acordarea, pe alte căi (*e.g.* donație, legat), a părții cuvenite acestora în baza legii, fie indicarea uneia din cele paisprezece cauze de nedemnitare prevăzute expres și limitativ în respectivul capitol. În egală măsură, capitolul IV enumera șapte cazuri de justă exheredare a ascendenților de către descendenți. Interpretând dispozițiile capitolului III observăm că incidența cauzelor de dezmoștenire stingea obligația acordării legitimei. Așadar, concepția romană asupra exheredării constă într-o clauză testamentară cu caracter de pedeapsă care intervine strict în cazurile expres și limitativ prevăzute de legiuitor.

B. Vechiul drept românesc

În esență, vechiul drept românesc a preluat concepția romană a dualismului nedemnitare-dezmoștenire.¹⁷ Cu toate că nu putem avea o imagine completă a dreptului cutumiar din pricina lipsei izvoarelor istorice în mileniul întunecat, știm că dezmoștenirea intervenea ca sancțiune pentru fapte de nedemnitare.¹⁸ În schimb, dreptul scris ne oferă o imagine mai bine conturată a instituțiilor juridice. Dualismul amintit poate fi regăsit, în etapa feudală a dezvoltării dreptului românesc, în *Îndreptarea legii*; fiind mai

---

¹⁶ N.18.1.

¹⁷ Pentru mai multe amănunte, a se vedea studiul nostru anterior: A. Murphy, „Evoluția dualismului nedemnitare-dezmoștenire în vechiul drept românesc, de la *Îndreptarea Legii la Codul Calimach*”, în *Conferința internațională a doctoranzilor în drept. Studii și cercetări juridice europene*, ediția a 12-a, Ed. Universul Juridic, București, 2020, pp. 460-466.

¹⁸ O. Sachelarie, în I. Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1980, p. 525.

curând o compilație după Bazilicale decât o codificare propriu-zisă, această legiuire nu a oferit, totuși, decât o reglementare rudimentară. Fără a utiliza denumirile de nevrednicie sau dezmoștenire, această prăvilă prelua cazuri enumerate în Novella 115 și permitea iertarea nedemnului.

Deplina maturitate a instituțiilor vechiului drept românesc a fost atinsă abia în codificările moderne. O asemenea operă o constituia Codul Calimach, îmbinare savantă a Bazilicalelor cu tendințele străine (mai ales Codul civil austriac) și obiceiul pământului.¹⁹ Exheredarea avea ca menire excluderea de la succesiune a moștenitorilor necesari – ceilalți putând fi îndepărtați prin simpla praeterire – în cazurile expres și limitativ prevăzute de textele §§978-980 Cod Calimach. Sub acest aspect, dispozițiile §978 preluau cazurile capitolului III din Novella 115 (exheredarea copiilor de către părinți), în vreme ce §979 le valorifica pe cele ale capitolului IV. Textul §980 făcea trimitere la cazurile de nevrednicie din §§695 și 697, după modelul §770 din Codul civil austriac. O prevedere mai stranie întâlnim la §981, care permitea dezmoștenirea fiului risipitor, însă fără a stinge legitima: aceasta revenea descendenților celui privat de ea.

C. Vechiul drept francez

În vechiul drept francez, exheredarea constituia „actul prin care o persoană exclude de la moștenirea sa, pentru o rațiune justă, pe oricare din copiii săi sau alte rude”.²⁰ În esență, cazurile de exheredare din vechiul drept francez valorificau Novella 115 (*e.g.* raporturile ilicite cu mama vitregă sau

---

¹⁹ Ș.G. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I – *Izvoarele*, Tipografia Goldner, Iași, 1933, p. 240.

²⁰ R.J. Pothier, *Traité des successions*, en M. Dupin, *Œuvres de Pothier: contenant les traités du droit français*, t. 7, Bechet Ainé, Paris, 1825, p. 28.

concubina tatălui²¹). În regiunile nordice, aflate sub puterea dreptului cutumiar (*pays de coutumes*) și influențate de dreptul germanic, moștenirea nu putea fi decât legală. În regiunile de drept scris (*pays de droit écrit*), care recunoșteau instituția testamentului, praeterirea a fost interzisă, fiind asemuită dezmoștenirii fără justă cauză: precum în dreptul roman, testatorul era ținut fie să-și instituie moștenitorii, fie să-i dezmoștenească.²²

III. Concepția napoleoniană

Codul Napoleon (1804) este fructul transformărilor profunde prin care a trecut societatea franceză după Revoluția din 1789. Ca operă legislativă, acesta marchează deopotrivă o ruptură (față de vechile realități socio-politice) și o sinteză (a vechiului drept francez). Această imagine se reflectă și în felul în care a fost configurat dreptul succesoral: o materie animată de idealurile Revoluției (*e.g.* principiul egalității) și în căutarea unui echilibru între *pays de coutumes* și *pays de droit écrit*.²³ Rațiunea legiuitorului francez de la 1804 nu ar putea fi înțeleasă în lipsa acestor coordonate, iar concepția asupra dezmoștenirii nu face excepție.

În privința dezmoștenirii, Codul Napoleon preia reformele din dreptul intermediar (1789-1804), sens în care exheredarea rezervatarilor a fost interzisă. Unii autori au încercat să justifice aparenta abrogare prin

---

²¹ *Ibidem*, p. 29.

²² J.B. Furgole, *op.cit.*, p. 611, nr. 2; J. Domat, *op.cit.*, p. 439, nr. 3349-3350.

²³ M.G. Rarincescu, *Curs de drept civil. Succesiunile (ab intestat și testamentare) și donațiunile*, București, 1945, p. 33, nr. 31: autorii Codului Napoleon „n-au urmat nici concepția germană – [unde] moștenirea testamentară era necunoscută –, nici concepția romană potrivit căreia moștenirea testamentară era totul”.

argumente de ordin practic, mai exact frecvența litigiilor.²⁴ Coincidența face că romanii invocau aceeași cauză în contextul îngrădirilor aduse libertății testamentare. O explicație plauzibilă ar fi conflictul intergenerațional din societatea franceză postrevoluționară: revoluționarii (generația mai tânără) au urmărit să-și ocrotească dreptul la moștenire de libera dispoziție recunoscută autorilor lor (generația mai vârstnică, atașată de vechiul regim).²⁵ Totuși, fiindcă exheredarea nu putea fi dispusă fără justă cauză nici în *Ancien Régime*²⁶, rațiunea pare a fi mai degrabă servirea intereselor politice ale momentului²⁷, nicidecum înlăturarea unei puteri arbitrare a testatorului.²⁸

Această concepție a fost preluată ca atare în dreptul român, odată cu transplantul Codului Napoleon în Codul civil din 1864. Contrastul în raport cu concepția anterioară este evident, căci „exheredațiunea din vechiul drept

---

²⁴ M. Planiol, G. Ripert, *Traité élémentaire de droit civil*, t. 3, LGDJ, Paris, 1932, p. 391, nr. 1735.

²⁵ J. Lévy, A. Castaldo, op.cit., p. 1232, n. 2.

²⁶ J. Domat, op.cit., pp. 438-439, nr. 3347-3348.

²⁷ A se vedea M. Rheinstein (ed.), *Max Weber on Law in Economy and Society*, Simon and Schuster, New York, 1967, p. 137 și n. 96, unde Weber sugerează că restrângerea libertății testamentare a servit, împreună cu principiul egalității, intenției lui Napoleon de a înlocui vechea aristocrație cu una nouă, idee pe care acesta ar fi evocat-o în corespondența cu fratele său, regele din Neapole. Uneori, interesul politic degenera în diletantism, așa cum arată P. Viollet, „French Law in the Age of the Revolution”, în A.W. Ward, G.W. Prothero, S. Leathes (eds.), *The Cambridge Modern History*, vol. VIII – *The French Revolution*, The Macmillan Company, New York, 1907, p. 730: „[libertatea testamentară] își avea originea în dreptul roman, în vreme ce [vechiul drept cutumiar francez] îi era în mod straniu ostil. (...) Ideea lui Mirabeau este că libertatea absolută de dispoziție este sursa tuturor abuzurilor feudale. El invocă principiile dreptului natural și legile lui Solon. Nu i-a trecut prin minte să citeze cutuma franceză – nu o cunoștea deloc!” (s.n.).

²⁸ Bunăoară, nu putem exclude incidența cauzelor de dezmoștenire în climatul tumultos al epocii. Sub acest aspect, un portret al fărădelegii este surprins de Charles Dickens în *Poveste despre două orașe* (trad. Antoaneta Ralian, Ed. ART, București, 2016, pp. 360-361): „[legea Revoluției] lăsa pe orice cetățean bun și cinstit la discreția oricărui cetățean rău și necinstit; închisori ticsite de oameni lipsiți de orice vină, care nu puteau obține ascultare; se plăteau polițe vechi, socoteli uitate, răbufneau uri și răzbuunări ascunse. Ghilotina ajunsese la mare cinste”.

diferă cu totul de aceea [din Codul civil Cuza, care constituia] un mijloc menit să suprimă rezerva, lăsând-o liberă în mâinile lui *de cujus*”.²⁹ Silită să îmbrace giulgiul clandestinității pretoriene, exheredarea a supraviețuit și în dreptul român, însă mutilată de întărirea rezervei. Dacă această restrângere a puterii testatorului era justificată – ideologic, ce-i drept – în Franța, în România ea pare mai degrabă rezultatul unui accident.³⁰

În opinia noastră, Codul Napoleon nu a putut suprima faptul că moștenirea izvorăște din însăși voința defunctului – exprimată (în testament) sau doar prezumată (*ab intestat*). Bunăoară, Portalis afirma că doar dreptul de proprietate ar decurge din dreptul natural, or acesta „se stinge odată cu viața proprietarului”.³¹ Cu toate acestea, ambele tipuri de moștenire își „trag rădăcinile mai adânc, din ceva ce e mai presus de lege și mai permanent ca ea și anume din ceia ce numim, în genere, dreptul natural”.³² Legiuitorul de la 1804 nu a inventat moștenirea, ci doar i-a oferit o reglementare. Aici intervine jocul prezumțiilor, întrucât dreptul succesoral poate fi considerat o materie a prezumțiilor: *e.g.* devoluțiunea legală a moștenirii nu este altceva decât „testamentul prezumat al defunctului”.³³ În această logică, subminarea

---

²⁹ G. Plastara, *Curs de drept civil român*, vol. III – *Sucesiuni și liberalități*, Ed. Cartea Românească, București, *f.a.*, p. 50.

³⁰ Pentru a nu fi înțeleși greșit, nu avem intenția de a critica opțiunea legiuitorului din 1864. În condițiile istorice cunoscute (și ne referim atât la momentul 1864, cât și la evoluția ulterioară a statului și dreptului românesc), acest împrumut juridic și-a dovedit eficiența (în acest sens, a se vedea și M.D. Bocșan, „Redactarea Codului civil român din 1865”, *Studia UBB Iurisprudentia*, nr. 1/2003, pp. 72-75). În chip inevitabil, acest lucru a permis și preluarea unor imperfecțiuni precum concepția amintită.

³¹ Portalis, „Discours Préliminaire”, en J.G. Locré, *La législation civile, commerciale et criminelle de la France*, t. 1, Treuttel et Würtz, Libraires, Strasbourg et Londres, 1827, pp. 251-316.

³² M.G. Rarincescu, *op.cit.*, pp. 13-14, nr. 18.

³³ M. Eliescu, *op.cit.*, p. 62.

exheredării a însemnat *absolutizarea* prezumției de afecțiune pe care se fundamentează rezerva ereditară. În paragrafele subsecvente vom arăta cum am ajuns la această concluzie.

Bunăoară, instituția rezervei a primit fundamentări diverse, în funcție de filtrul ideologic prin care a fost analizată. În doctrina clasică s-a afirmat că fundamentul ar fi deopotrivă moral, fiindcă reflectă o datorie morală față de rudele apropiate (similar datoriei alimentare), și social, fiindcă urmărește conservarea averii în interiorul acelorași familii.³⁴ În schimb, dreptul socialist a criticat codificarea din 1864 pentru ideile de sorginte burgheză, pe care le-a reinterpretat prin filtrul propriei orânduiri: comparația cu obligația de întreținere a fost contestată fiindcă aceasta din urmă era condiționată de necesitate, or atunci rezerva ar servi numai interesului de a menține averile în mâinile clasei conducătoare.³⁵ Fiind o reinterpretare artificială a codificării din 1864, concepția socialistă nu prezintă interes pentru lucrarea de față. În schimb, cea clasică ne indică supraviețuirea fundamentului subiectiv (prezumția de afecțiune), cel puțin în cazul rezervei.

În ceea ce ne privește, nu putem împărtăși afirmația că normele care guvernau rezerva în Codul civil din 1864 ar fi fost „moderate și cuminți”.³⁶ Acestea par justificate din perspectiva celor ale căror interese le ocrotesc – „apără pe moștenitorii rezervatari atât împotriva abuzului donațiilor între

---

³⁴ I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, op.cit., pp. 684-685, nr. 1670.

³⁵ J. Manoliu, *Drept succesoral*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1974, pp. 125-126. De altfel, concepția comunistă era că rezerva ar fi dobândit caracter alimentar abia în epoca dreptului socialist; în acest sens, a se vedea M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, pp. 323-324.

³⁶ I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, op.cit., p. 687, nr. 1674.

vii, cât și contra abuzului legatelor”.³⁷ În schimb, lucrurile nu stau tocmai așa din perspectiva autorului moștenirii. Prin ideea de moderație ne-am aștepta la un echilibru între voința liberală a defunctului și imperativul afecțiunii față de familia apropiată. Ce echilibru ar putea să existe însă, între un *officium pietatis* absolut, justificat de riscul unui abuz din partea lui *de cuius*, și absența unui instrument corelativ, care să-l ocrotească pe acesta din urmă de posibilul abuz al moștenitorului necesar?

Numai instituția nedemnității a mai putut satisface această nevoie³⁸, însă fără ca defunctul să mai aibă vreun cuvânt de spus: acesta a fost privat de puterea de a-l ierta pe nedemn în același chip în care legiuitorul i-a răpit și puterea de a dispune el însuși exheredarea. Totuși, este greșit să se afirme că nedemnitățile și rezerva din concepția napoleoniană au fost exclusiv creația legii. În materia nedemnității, se face confuzie între modul de operare (*ipso iure*) și fundament: cel dintâi decurge din caracterul limitativ al enumerării cauzelor de nedemnitate și din opțiunea legiuitorului, însă cel din urmă poate fi atât obiectiv, cât și subiectiv, cele două dimensiuni nefiind incompatibile³⁹, chiar dacă opțiunea politică a fost de a nu subordona nedemnitatea față de voința expresă a defunctului. În cazul rezervei, aceeași gândire a încercat să suprimă temeiul subiectiv (or datoriei de afecțiune îi este corelativă noțiunea de creanță, în sensul unei rezerve *pars bonorum*) prin teza limitării

---

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ M. Planiol, G. Ripert, op.cit., nr. 1736; A. Colin, H. Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*, t. 3, Dalloz, Paris, 1932 pp. 472-473, nr. 610.

³⁹ În sensul că nedemnitatea decurge atât din voința presupusă a defunctului, cât și din rațiuni de moralitate publică, a se vedea M.B. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil*, Ed. ALL Educațional, București, 1998, p. 211.

imperative a libertății testamentare (teorie sub care rezerva ar fi o parte din moștenirea legală – *pars hereditatis*).⁴⁰

Credem că, în ambele cazuri, refuzul legiuitorului de a subordona aceste instituții față de voința expresă a defunctului reflectă o opțiune politică și nimic mai mult: fundamentul subiectiv a supraviețuit, însă cel obiectiv îl camuflează printr-o absolutizare a prezumției voinței autorului moștenirii. Soluția este, desigur, inadecvată: sub pretextul ordinii publice, legiuitorul a golit de semnificație voința contrară a defunctului, subrogându-se în luarea unor decizii care, în mod firesc, îi aparțin titularului dreptului de dispoziție.

IV. Concepția postnapoleoniană

Zorii secolului al XXI-lea au marcat falimentul concepției napoleoniene. În cele din urmă, „călcâiul lui Achille” a fost însăși încătușarea voinței defunctului. Dintre cele trei mari legislații europene care își au rădăcinile în codificarea napoleoniană – Franța, Italia și România – niciuna nu mai aderă la concepția din 1804. Motivul îl constituie nașterea unui model intermediar, pe care l-am denumit *postnapoleonian*, situat între concepția romană și cea napoleoniană, și despre care credem că reprezintă un purgatoriu către restaurația dualismului nedemnitare-exheredare.⁴¹

---

⁴⁰ În sensul că rezerva din vechiul Cod civil ar fi fost întemeiată pe concepția *pars hereditatis*, a se vedea e.g. M. Eliescu, op.cit., 1966, p. 324. În sensul că autorii Codului Napoleon nu au urmat o concepție pură, a se vedea M.D. Bob, *Probleme de moșteniri în vechiul și în noul Cod civil*, Ed. Universul Juridic, București 2012, pp. 79-80.

⁴¹ Se cuvine să menționăm că această concepție îmbracă valența unui model *prenapoleonian* în noul Cod civil și comercial din Argentina (2015): legiuitorul argentinian a abolit modelul roman (prin suprimarea exheredării), însă nu a aderat la modelul napoleonian (fiindcă reglementează în continuare iertarea nedemnitare: art. 2282).

Trăsătura caracteristică a modelului postnapoleonian o constituie descătușarea voinței lui *de cuius* în materia nedemnității. Reforma a pornit din Italia, unde dispozițiile art. 466 C.civ.it. din 1942 au încredințat autorului moștenirii puterea de a-l ierta pe nedemn prin „reabilitare”. O reformă similară a avut loc, peste câteva decenii, în Franța anului 2001: noile prevederi ale art. 728 C.civ.fr. permit iertarea nedemnului.

În schimb, punctul culminant în saga postnapoleoniană a avut loc în România. Noul Cod civil din 2009 nu doar preia reforma amintită (*i.e.* iertarea nedemnului, potrivit art. 961 C.civ.), ci face un pas în plus: reglementarea expresă a dezmoștenirii (art. 1074-1076 C.civ.). Un astfel de pas nu a fost făcut în Franța sau în Italia, unde dezmoștenirea continuă să îmbrace giulgiul clandestinității pretoriene. De aceea, credem că acest pas aparent mic pentru dreptul civil român este, de fapt, o săritură mare pentru concepția postnapoleoniană, una care prefigurează refacerea dualismului roman nedemnitare-dezmoștenire.

În doctrina italiană s-a arătat că reabilitarea nedemnului ar fi o reminiscență a vechii puteri de a dispune exheredarea.⁴² În doctrina franceză, recunoașterii puterii de a-l ierta pe nedemn a permis concluzii precum că nedemnitățile este „subordonată voinței celui decedat”⁴³, devenind „o exheredare tacită extraordinară”.⁴⁴ În doctrina română, această reformă a primit semnificația „revenirii la concepția conform căreia nedemnitățile este

---

⁴² L. Ferri, “L’esclusione testamentaria di eredi”, in *Rivista di diritto civile*, 1941, p. 228, *apud* S. Monosi, „L’indegnità a succedere”, P. Rescigno (dir.), M. Ieva (coord.), *Trattato breve delle successioni e donazioni*, vol. I, CEDAM, Milano, 2010, p. 223, n. 127.

⁴³ J-B. Donnier, *Juris Classeur civil*, fasc. 20, nr. 12, *apud* M.D. Bob, op.cit., 2012, p. 112, n. 34.

⁴⁴ C. Jubault, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Montchrestien, Paris, p. 131, nr. 199.

o dezmoștenire prezumată”.⁴⁵ Aceste aserțiuni sunt cât se poate de corecte, însă nu reflectă decât materia nedemnității, or în concepția romană discutăm despre un dualism între aceasta și dezmoștenire. Nedemnitatea a făcut pasul decisiv spre reunire însă, putem spune același lucru și despre dezmoștenire?

Comparând reglementările celor două instituții în Codul civil din 2009, atât între ele, cât și prin raportare la modelul roman consacrat în alte sisteme juridice contemporane (*e.g.* Spania, Chile), ajungem la concluzia că nedemnitatea este o prezumție a unei exheredări care nu există în dreptul român actual. Dacă privim dinspre trecut, evocăm o exheredare care nu *mai* există azi, dar care exista în vechiul drept românesc. Dacă privim înspre viitor, anticipăm o exheredare care nu există *încă*, dar care poate exista la un moment dat. Până atunci, așa-numita concepție postnapoleoniană instituie o *dualitate fără dualism*.

V. Restaurația lui Iustinian. Concepția neolatină

Legiuitorul caută un echilibru între libertatea de voință a autorului moștenirii și protecția cuvenită familiei apropiate a acestuia. Instituțiile în care se reflectă aceste interese concurente asupra averii agonisite de defunct constau în exheredare și rezervă. Nevoia de echilibru justifică privarea de rezervă prin instituția exheredării: „trebuie să existe un regim de reciprocitate între ceea ce autorul le datorează [moștenitorilor necesari] și ceea ce ei îi datorează autorului”.⁴⁶ În prezent, dreptul român configurează această

---

⁴⁵ M.D. Bob, *op.cit.*, 2012, p. 112. A se vedea și D. Chirică, *Tratat de drept civil. Succesiunile și liberalitățile*, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 30, nr. 78: „în actuala configurație a textelor de lege în materie, nedemnitatea este o dezmoștenire legală”.

⁴⁶ F. Elorriaga, *Derecho sucesorio*, AbeledoPerrot, Santiago de Chile, 2010, p. 487, nr. 552.

reciprocitate conform concepției napoleoniene, în care nedemnitățile și rezerva erau deopotrivă subordonate exclusiv legiuitorului, or există o contradicție evidentă între menținerea acestei gândiri cât timp nedemnitățile se întemeiază acum pe o prezumție relativă, și nu absolută. Prin urmare, se impune recunoașterea puterii defunctului de a dispune privarea de rezervă prin instituția exheredării.

Soluția, patentată în dreptul roman și aplicată chiar în prezent de alte legislații, constă în reglementarea dezmoștenirii ca pedeapsă civilă incidentă strict în cazurile expres și limitative prevăzute de lege. Din fericire, legiuitorul nu trebuie să inventeze roata: exheredarea cu caracter de pedeapsă poate fi reglementată atât prin recuperarea experienței vechiului drept românesc (cum a încercat proiectul de Cod civil din 1971), cât și prin dreptul comparat. Dintre constanțele întâlnite sub acest aspect se disting două: (1) *suprapunerea* parțială între cauzele de exheredare și cele de nedemnități, respectiv (2) instituția *iertării* dezmoștenitului, justificată fie în oglinda regimului nedemnității, fie ca corolar al revocabilității dispozițiilor testamentare.

(1) În ceea ce privește suprapunerea cazurilor de exheredare și nedemnități, putem atrage atenția asupra tehnicii legislative întrebuițate. Pe de o parte, art. 852 din Codul civil spaniol deosebește între cauzele generale de exheredare (sens în care trimite la cauzele de nedemnități prevăzute de art. 756 pct. 1-3, 5-6) și cele speciale (sens în care trimite la dispoziții subsecvente, respectiv art. 853-855). O tehnică similară este întrebuițată și de Codul civil brazilian, care în prevederile art. 1962 și 1963 face trimitere la cauzele de nedemnități (art. 1814) înainte de a enumera cazuri speciale. Pe de altă parte, Codul civil chilian enumeră cazurile de exheredare numai în art. 1208, iar unele dintre acestea prezintă similitudini cu faptele de nedemnități

(e.g. a se compara art. 1208 pct. 1 cu art. 968 pct. 2). O soluție similară se regăsea în art. 862 din proiectul de Cod civil din 1971: primul caz de dezmoștenire⁴⁷ era similar primului caz de nevrednicie prevăzut de art. 841 („o faptă împotriva vieții persoanei care lasă moștenirea”).

(2) În principiu, dualismul nedemnitare-exheredare mai prezintă, în contemporaneitate, o asemănare importantă: instituția iertării dezmoștenitului. În Spania, iertarea lipsește de efect exheredarea deja dispusă sau îl privează *ex nunc* pe testator de dreptul de a o dispune (art. 856 C.civ.sp.), iar doctrina arată că reconcilierea trebuie să reiasă dintr-o manifestare expresă sau tacită a voinței defunctului de a-l ierta pe rezervatar.⁴⁸ În Brazilia, legiuitorul nu a reglementat expres iertarea dezmoștenitului, însă aceasta este admisă de doctrină: unii autori susțin aplicarea prin analogie a dispozițiilor art. 1818 C.civ.br. privind iertarea nedemnului⁴⁹, iar alții apreciază că aceasta ar putea fi dispusă doar expres, printr-un act testamentar subsecvent, potrivit regulii simetriei de formă.⁵⁰ Totuși, în Chile nu regăsim această instituție, revocarea dezmoștenirii fiind

---

⁴⁷ Potrivit art. 862 din proiectul de Cod civil al Republicii Socialiste România (1971), testatorul ar fi putut dispune dezmoștenirea (inclusiv cu privire la rezervă) în patru ipoteze: (a) săvârșirea intenționată a unei fapte prin care se provoacă testatorului o vătămare gravă a integrității corporale sau sănătății, (b) viața imorală îndeobște cunoscută, dusă împotriva voinței testatorului, (c) neîndeplinirea statornică și fără motive temeinice a obligației legale de întreținere, respectiv (d) încălcarea în mod grav sau repetat a obligațiilor conjugale față de testator, în timpul vieții acestuia. A se vedea, în acest sens, J. Manoliu, op.cit., pp. 97-98; *idem*, „Moștenirea în reglementarea proiectului Codului civil al RSR”, *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, secțiunea III, d. Științe juridice*, t. XIX, an 1973, p. 54.

⁴⁸ R.I. Martínez, op.cit., p. 1238.

⁴⁹ C.C. de Farias, N. Rosenvald, *Curso de Direito Civil. Sucessões*, Ed. Atlas, São Paulo, 2015, p. 146.

⁵⁰ S.A. Cateb, *Direito das Sucessões*, Ed. Atlas, São Paulo, 2012, p. 289. Soluția acestuia poate fi explicată prin faptul că, spre deosebire de alți autori, se opune iertării tacite a nedemnului (*ibid.*, p. 93).

supusă regulilor comune din materia testamentului.⁵¹ Proiectul de Cod civil din 1971 prevedea remediul iertării, însă fără a preciza vreo condiție de formă.⁵²

VI. Concluzii

Cu toate că pașii făcuți de legiuitor prin Codul civil din 2009 (*i.e.* relativizarea prezumției legale a voinței defunctului în cazul nedemnității succesurale, respectiv reglementarea expresă a dezmoștenirii) erau necesari, aceștia nu sunt suficienți pentru restaurarea dualismului specific concepției romane. După cum am arătat, avem o dualitate fără dualism, în care nedemnitățile se sincronizează unei exheredări suprimate de concepția napoleoniană. Din acest puzzle lipsește o piesă: revenirea la o dezmoștenire aptă să stingă rezerva succesorală. În momentul în care acest pas va fi făcut, dreptul succesoral român va intra în zodia neolatină a dualismului nedemnități-exheredare. Până atunci, aceste instituții rămân într-un purgatoriu postnapoleonian.

---

⁵¹ F. Elorriaga, *op.cit.*, pp. 500-501, nr. 568.

⁵² J. Manoliu, *op.cit.*, 1974, p. 99.